

Janusz Rieger

ZRÓŻNICOWANIE LEKSYKALNE HUCULSZCZYZNY
JAKO ODBICIE DAWNYCH STOSUNKÓW ETNICZNYCH
(KARTA Z DZIEJÓW DIALEKTOLOGII POLSKIEJ)

Podziały dialektalne Słowiańszczyzny wielokroć łączono z określonym substratem językowym, z określonymi migracjami, a nawet z określonymi kulturami archeologicznymi. Tu chciałbym przypomnieć badania nad gwarami huculskimi Jana Janowa z czasów jego profesury na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie¹ i pokazać nie znane dotychczas próby kartograficznego przedstawienia wyników tych badań. Szczególne miejsce w swych dociekaniach J. Janów wyznaczał leksyce. W artykule *Pochodzenie Huculów w świetle zapożyczeń* pisał on m. in.: "Geografia słownictwa Huculszczyzny polskiej dowodzi, że teren ten rozpada się na dwa odłamy, wschodni i zachodni; podział taki zgadza się na ogół z zasięgiem cech fonetycznych i morfologicznych [...]. Odłamu wschodni, jak wiadomo, zdradza większą ilość pożyczek rumuńskich, niż zachodni, w którym widać już niekiedy wpływy węgierskie. Rozbiór słownictwa odłamu zachodniego dowodzi jednak, że ślady elementu rumuńskiego występują tam w postaci bardziej archaicznej i pochodzą z czasów dawniejszych, niż na terenie wschodnim, np. zamiast *fin*, *banusz*, *dziorny*, *kiptar*, *foja* itd. mamy tam: *fij'in* lub *fił'yn*, *balmusz* (i *skomyrda*), *dzum'aryny*, *piekt'ar*, *czetyna*... Tamże zachowały się: *arsziw*, *nienio* (i *lelo* 'ojciec' p. niżej), *mal'uh*, *nanaszo*, *nanaszka*, *prynyd(inie)*, *prywyłe*, którym odpowiadają w pasie wschodnim: *herlycia*, *giegia* (*diedio*), *drib*, *bat'ko*, *matka*, *posy(d)šinie* itd. Ślady owej różnicy znajdują się też na terenie dzisiejszej Rumunii, np. w gwarze wsi,

¹ W badaniach tych brali udział: Karol Dejna, Stefan Hrabec, Władysław Kuraskiewicz, Franciszek Lewandowski, Przemysław Zwoliński.

które leżą nad rzeką Ruską, tj. ku pld. od Worochty. Wprawdzie Pańkiewicz przypuścił na podstawie cech fonetycznych, że obszar ten pozostaje w związku z gwara huculską nad Czeremoszem (Żabie), ale z kilku przykładów leksykalnych [...], np. *nienio* 'ojciec', (*ym*)*prywat* 'czuwanie przy zmarłym', *fiżyn* oraz *leło* 'stryj' [...] można dopatrywać się raczej łączności z gwara górnego Prutu (p. wyżej). Najciekawszy jest przykład *leło*, odpowiadający dokładnie arom. *lalǎ* 'stryj', który, jak to wykazał T. Capidan [...], pochodzi z języka albańskiego. Związek gwary nad górnym Prutem z gwara zakarpacką nad rzeką Ruską pozwala przypuszczać, że rumuńscy przodkowie Hucułów przybyli na obszar dzisiejszy od południa, zapewne ze stron bardzo odległych, jak świadczą elementy językowe aromuńskie, zachowane szczątkowo dotychczas, głównie nad górnym Prutem [...]. Co się tyczy "pierwotnej ojczyzny Hucułów", to "stwierdzenie wpływów aromuńskich na Podkarpaciu nasuwa już możliwość rozwiązania tej kwestii, co prawda w sposób dosyć nieoczekiwany. Bliższe zbadanie jej ułatwi zapewne słownik gwar huculskich, którego wykończeniem referent obecnie się zajmuje"². Niestety nie dowiemy się już, jakie J. Janów widział rozwiązanie kwestii pochodzenia Hucułów. Natomiast z zachowanych zapisów wynika, że planował on nie tylko wydanie słownika huculskiego (przygotowywanego obecnie do druku w Instytucie Słowianoznawstwa PAN), ale także opracowanie atlasu językowego gwar huculskich. W materiałach J. Janowa zachowało się 16 leksykalnych map napisowych sporządzonych zapewne ręką Stefana Hrabca na mapach topograficznych, a częściowo także na mapach rysowanych odręcznie; na niektórych z nich znajdują się ponadto opisy, uwagi i uzupełnienia J. Janowa. Są to najwidoczniej mapy próbne: na wielu z nich zapełniono tylko część badanego obszaru, brak jest niekiedy istotnych danych, np. wariantu *peptar* (obok zmapowanego *keptař*). Poniżej prezentuję te z nich, które łączą się z omawianą tu problematyką. W formie oryginalnej nie nadają się one do reprodukcji: wykonane ołówkiem (czarnym lub kolorowym), niekiedy atramentem, są mało czytelne. Trzeba więc było sporządzić podkład mapy, wprowadzić numerację punktów, a napisy zastąpić znakami (z uproszczeniem fonetyki i pewnym ograniczeniem mapowa-

² J. Janów, *Pochodzenie Hucułów w świetle zapożyczeń*, "Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie" XVIII, 1938, z. 1, s. 13-14.

nych wyrazów: mniej istotne dla danego problemu określenia oznaczono jako "inne"; w pracach nad sporządzeniem podkładu mapy i brudnopisów map brała udział H. Jankowska). Na podstawie słownika huculskiego J. Janowa wprowadzono uzupełnienia w następujących punktach: mapa I - 19, 37, 37a, 39, 49; mapa II - 19, 37a, 39, 41, 49, 57, 59; mapa III - 19, 26, 37, 38a, 39, 49, 58, 59; mapa IV - 19, 32, 39, 57, 58, 59; mapa V - 15, 16, 19, 21, 25, 26, 30, 31, 32, 37, 37a, 38a, 39, 49, 59, 67, 76; mapa VI - 14, 15, 16, 19, 25, 26, 37, 37a, 38a, 39, 49; mapa VII - 15, 16, 17, 18; mapa VIII - 14, 19, 21, 25, 37, 37a, 38a, 39, 49; mapa XIV - 15, 16. Uwaga: na mapie II znakiem dla *neńa* zmapowano *ńońa* w punkcie 48, na mapie V znakiem dla *fin* zmapowano *fin'a* 79, dla *fijin* - *fijina* 39, 59, 67, dla *fiżyn* - *fiżyna* 26, 30, 31, 32, 39. Na mapie VIII "inne" to m. in. *ram'ał*, *karm'ał*, *hornešnyk*, *rub*. Na mapie XII formy *žučli*, *žubeta* są dla mnie niejasne, ale najwidoczniej niesłowiańskie. Na mapie XIII "inne" to na ogół *zaduha*.

Materiał przedstawiony na mapach pokazuje problematykę badawczą, a zarazem trudności, jakie wynikają przy jego interpretacji oraz trudności związane z łączeniem zasięgów leksykalnych z określonymi stosunkami etnicznymi.

1. Przez pożyczki "rumuńskie" należy rozumieć zapewne także te wyrazy pochodzenia nieromańskiego, a więc albańskie, greckie, południowosłowiańskie, węgierskie, które do gwar ukraińskich dotarły za pośrednictwem rumuńskim (co często jest trudne do ustalenia).

2. Należy poddać rewizji listę wyrazów uznawanych za rumunizmy; dla wielu z nich można być znaleźć inną etymologię. I tak *neńo* 'ojciec' może być rodzime (mapa I - por. zupełnie inny zasięg *neńa* 'matka' na mapie II). *Katran* 'szmata do garnków' VIII i *burduh* 'żołądek świni' IX mogły się dostać do gwar huculskich bezpośrednio z tureckiego (za pośrednictwem innych gwar ukraińskich). *Boh*, *bohun* itp. 'żołądek świni' mają etymologię germańską i znane są na całej wschodniej Słowiańszczyźnie. Z kolei *maco*, *macok* 'ta.' (nad środkowym Prutem, Bystrycą Sołotwińską i Nadwórniańską - tu zmapowano jako "inne"), które J. Janów uważał za rumunizm, są raczej polonizmami. Wyraz *foja* 'szpilki na drzewach' XI, przez Janowa również uważany za rumunizm, może być ar-

chaizmem słowiańskim (choć podtrzymanym pod wpływem rumuńskim, gdzie jest to pożyczka słowiańska).

3. Stwierdzenie o istnieniu większej ilości zapożyczeń rumuńskich w pasie wschodnim (por. wszakże zastrzeżenia wyżej), niewątpliwie w związku ze stałym bezpośrednim kontaktem z żywiołem rumuńskim, ilustrują przykłady: *neŃa* 'matka' II, *boŃun* itp. 'żołądek świni' IX, *foja* 'szpilki na drzewach' XI, *spyr* 'astma' XIII.

4. Na badanym terenie mogą występować dwie formy tego samego wyrazu romańskiego, świadczące o różnych falach migracyjnych (kontaktowych), np. *fin* - *fijin* - *fiŃyn* 'chrześniak' V, *fina* - *fijina* - *fiŃyna* 'chrześniaczka' VI, *kiptar* - *pjektar* 'krótki kożuszek bez rękawów' VII; może należą tu różne określenia żuka XII.

5. Na badanym terenie mogą występować dwa różne wyrazy romańskie świadczące o różnych falach migracyjnych, np. *dser* - *Ńentyoi* 'serwatka' X, *Ńytyna* - *foja* 'szpilki na drzewach' XI, *pryvyli* - *posiŃiŃe* 'odwiedzanie zwłok zmarłego' XIV, może też *gudŃuli* - *ŃuŃli* 'żuk' XII. Ale czy wymienione tu wyrazy występujące w pasie zachodnim muszą świadczyć o jakiejś odrębności tego terenu, jeśli sięgają daleko na zachód (np. *Ńytyna*, *ŃyntyoŃi*)?

6. Na badanym terenie występują dwa różne rumunizmy, ale ich obecność tam jest bardziej lub mniej przypadkowa, np. w *ryŃdŃak* 'żołądek świni' IX mamy rozszerzenie znaczenia (w dodatku z sufiksacją) wyrazu *ryŃdŃa* 'żołądek cielęcia lub jagnięcia, z którego robi się podpuszczkę do zakwaszania mleka'.

7. Mapy plastycznie pokazują szcztątkowe już tylko występowanie niektórych zapożyczeń, jak *neŃo* I, *pjektar* VII, *ŃubŃa* XII.

Postulaty badawcze nasuwają się same. Należy pokazać źródnicowanie słownictwa huculskiego w zakresie wyrazów podejrzanych o pochodzenie romańskie i wykorzystując osiągnięcia leksykografii i dialektologii (zwłaszcza romańskiej) ustalić źródła i drogi przenikania tych wyrazów; trzeba też odróżniać zapożyczenia pewne od możliwych i wątpliwych, bo mają one różną wartość dowodową. Z kolei pożyczki te należy rozpatrzeć na szerszym tle gwar karpaccich ukraińskich, ale także polskich, słowackich i czeskich. Tak np. *Ńetyna* i *ŃyntyoŃa* znane są w całych Karpatach, a warianty *jaŃyry* - *jaŃyny* 'borówki - czarne jagody' (formy z rotacyzmem i bez) występują dalej na zachód na przemian, podobnie jak para

wyrazów *rumegaty* - *meryndaaty* 'przeżuć'. Natomiast problem, czy Huculi stanowią zukrainizowany żywioł romański, czy poddany wpływowi romańskim lud ukraiński, należy uznać za drugorzędny. W świetle stwierdzenia późnego zaludnienia terenów huculskich po południowej stronie Karpat z północy zgodności leksykalne gwar nad Prutem i nad Ruską również nie będą miały większego znaczenia dla rozważań nad genezą elementów romańskich w gwarach zachodniej Huculszczyny. Wreszcie szerszego spojrzenia wymaga problem zapożyczeń "starszych" i "nowszych", trzeba bowiem wyróżnić jeszcze możliwość paralelnych zapożyczeń: z terenów romańskich, na których zaszły pewne zmiany fonetyczne, i z terenów, których te zmiany nie objęły. Jedno jest wszakże pewne: obserwacje J. Janowa są dziś w pełni aktualne i badania prowadzone drogą przez niego wskazaną mogą doprowadzić do ciekawych wyników.

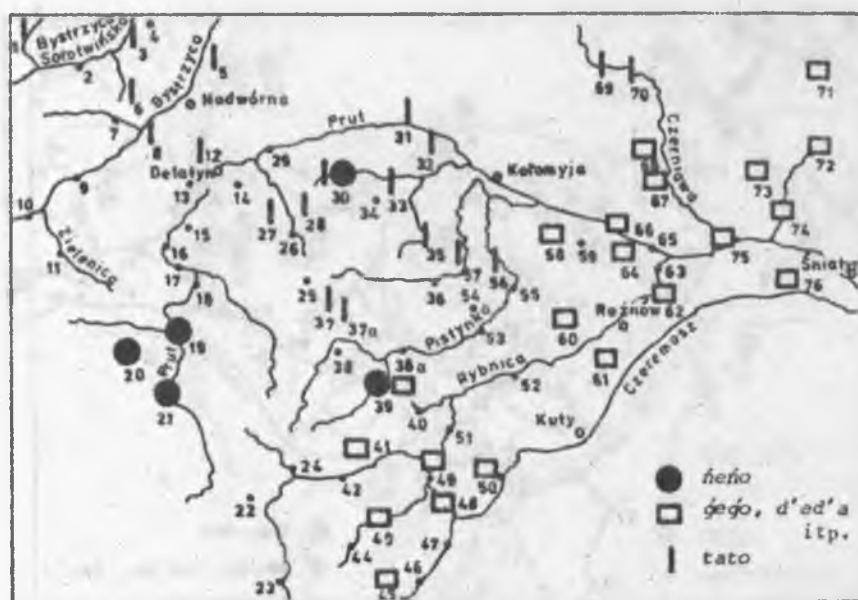
Instytut Słowianoznawstwa PAN
Warszawa

Janusz Rieger

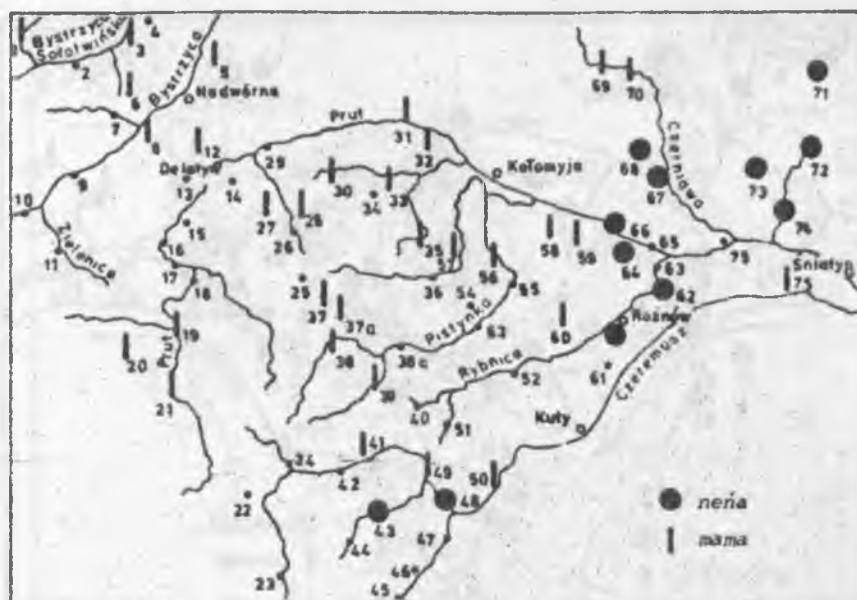
LEXICAL DIVERSITY IN THE HUTSULIAN DIALECTS (EAST-CARPATHIAN REGION)
AS A REFLECTION OF FORMER ETHNIC RELATIONS
(A PAGE FROM THE HISTORY OF POLISH DIALECTOLOGY)

J. Janów (1938) introduced a lexical division south-west Ukrainian Hutsulian dialects region into two sections: Eastern - with a large number of Romanian borrowings and Western - where the borrowings are more archaic (Aromanian?). cf. Eastern *fin*, *banuš*, *kiptar* vs. Western *fijin*, *balmuš*, *pektar*. J. Janów's Hucul Dictionary is now in print in Slavonic Institute of the Polish Academy of Science in Warsaw; J. Janów was also planning a compilation of an atlas of Hutsul dialects. 16 of his working lexical legend maps for 32 problems (drawn probably by S. Hrabec) have been preserved. Some of them are presented in this paper on 14 sign maps since, due to technical reasons, the original maps are irreproducible. Their topics are as follows: I. Father, II. Mother, III. Godfather, IV. Godmother, V. Godson, VI. God-daughter, VII. Sheep-skin coat without sleeves, VIII. Cloth for holding pots, IX. Pig's stomach, X. Whey, XI. Needles of conifers, XII. Beetle, XIII. Asthma, XIV. Visiting of the dead before burial. A number of maps have been supplemented with data from Janów's Hutsul Dictionary.

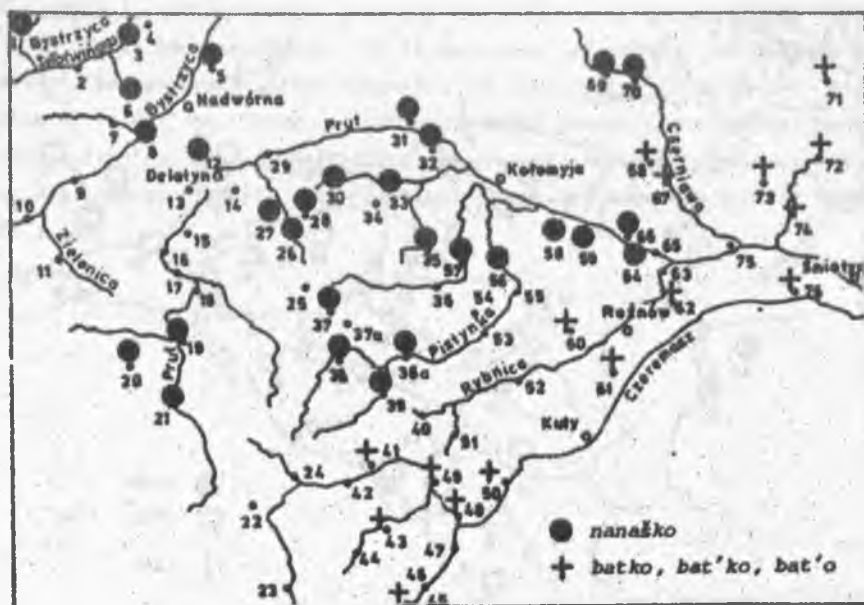
The material shown on maps presents the subject of research and the difficulties of its interpretation. It is necessary to revise the list of words accepted to be borrowings from Romanian. We should also look closer at the question of "older" vs. "more recent borrowings" where there may be cases of parallel borrowing. This presentation of generally unknown achievements of Polish dialectology should have a stimulating effect on the further research in the field.

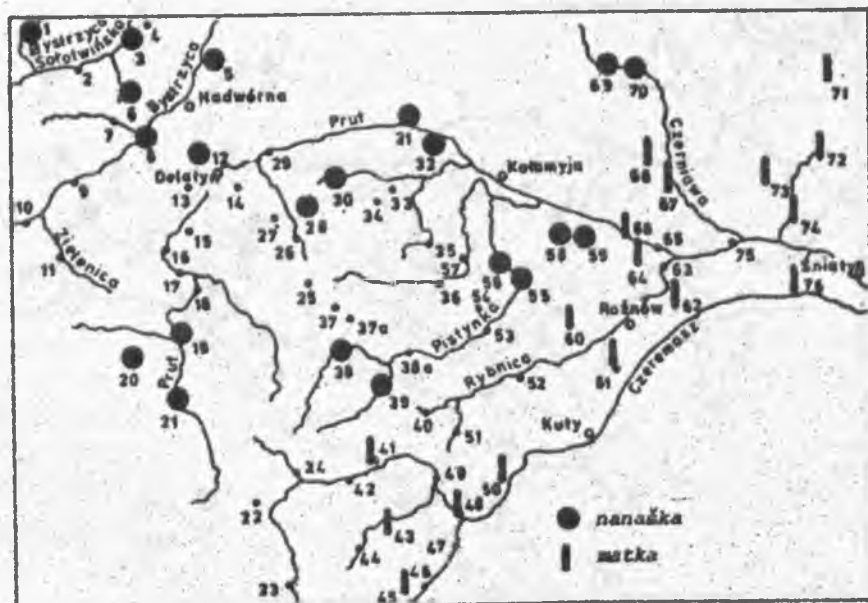
Mapa I. 'Ojciec'

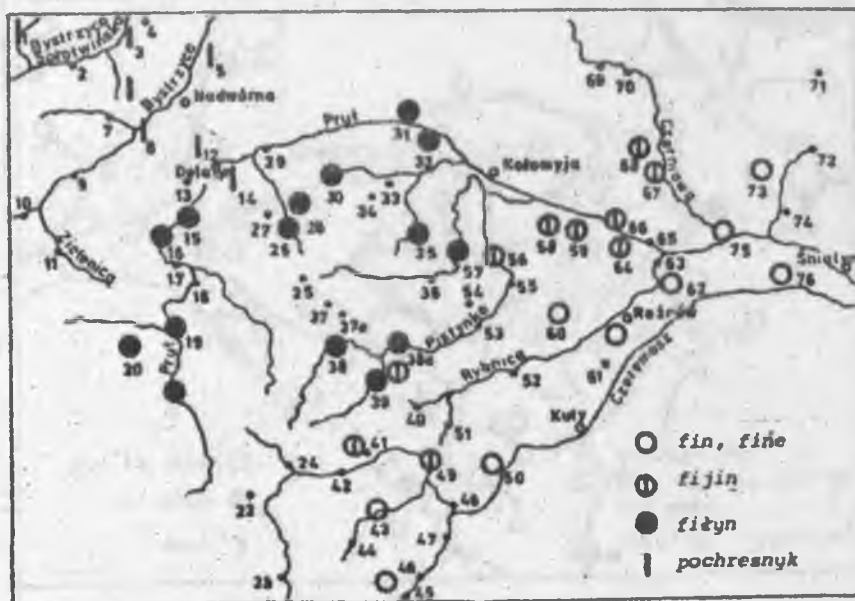
Mapa II. 'Matka'

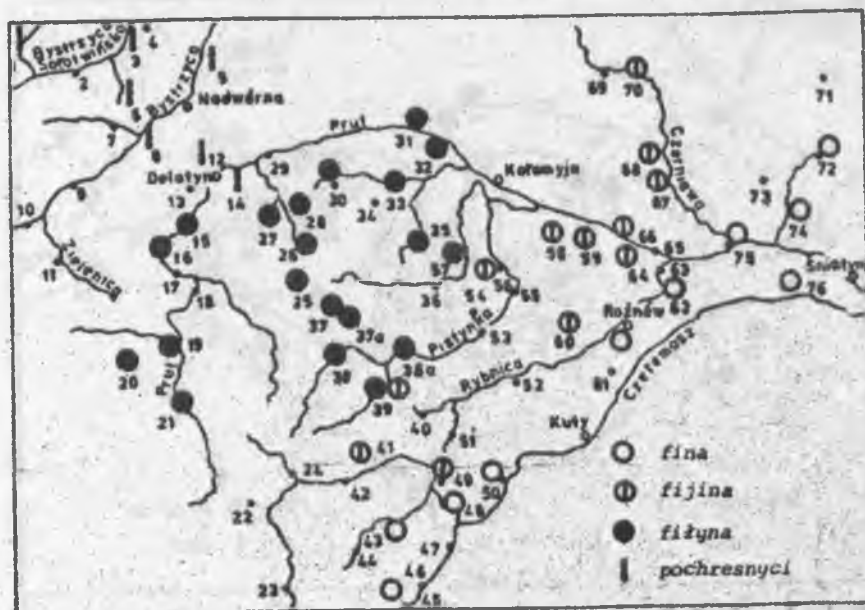
Mapa III. 'Ojciec chrzestny'

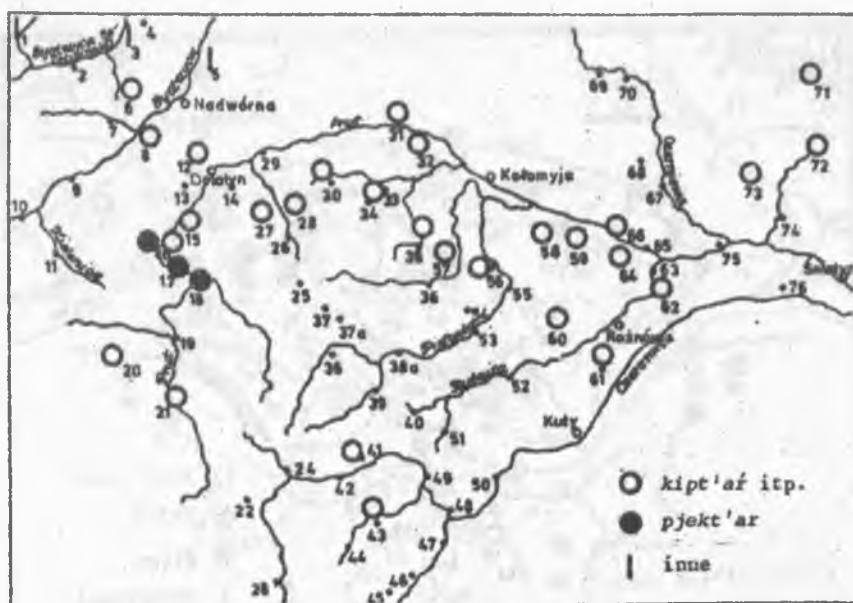
Mapa IV. 'Marka chrzestna'

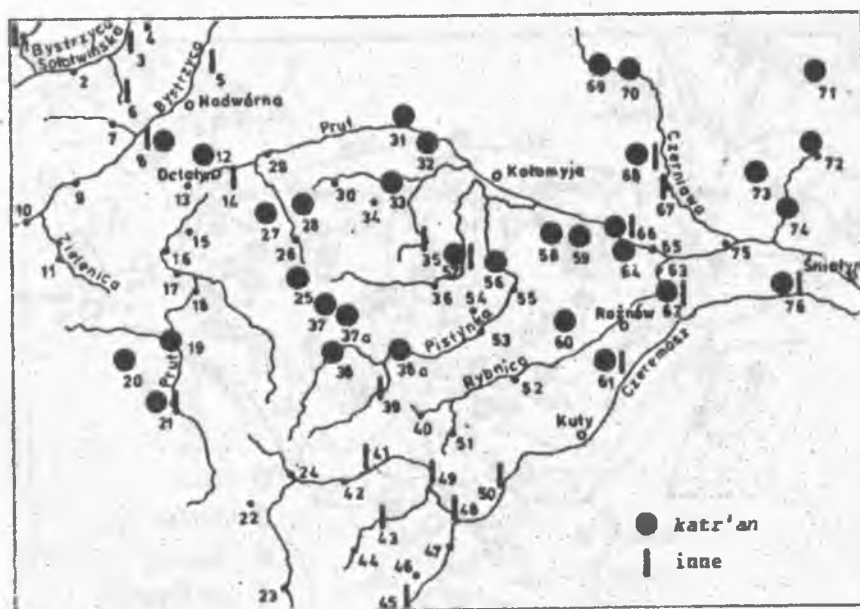
Mapa V. 'Chrześniak'

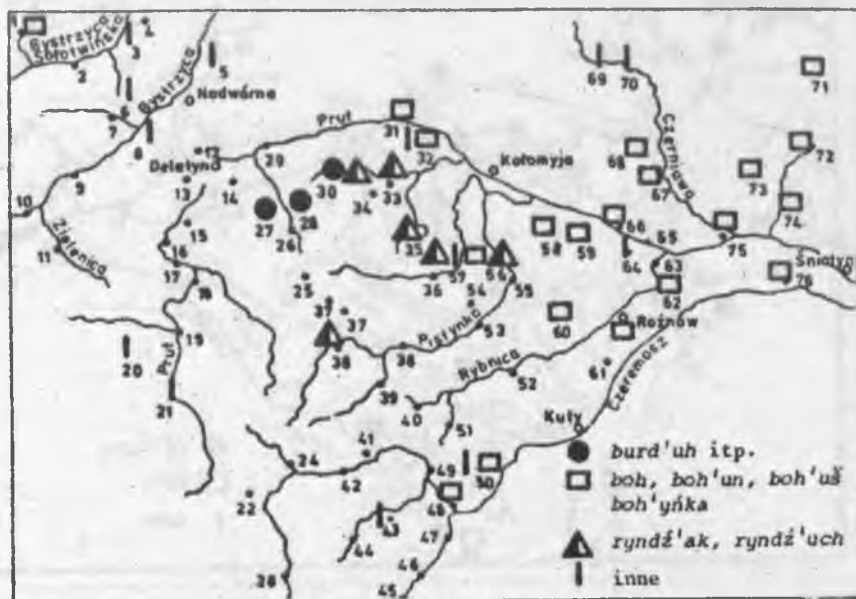
Mapa VI. 'Chrześniaczka'

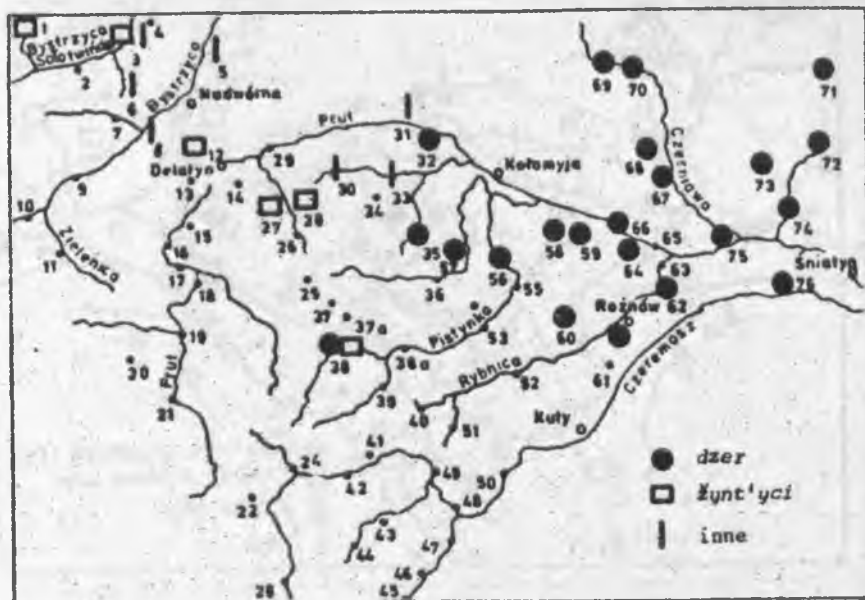
Mapa VII. 'Kozuszek bez rękawów'

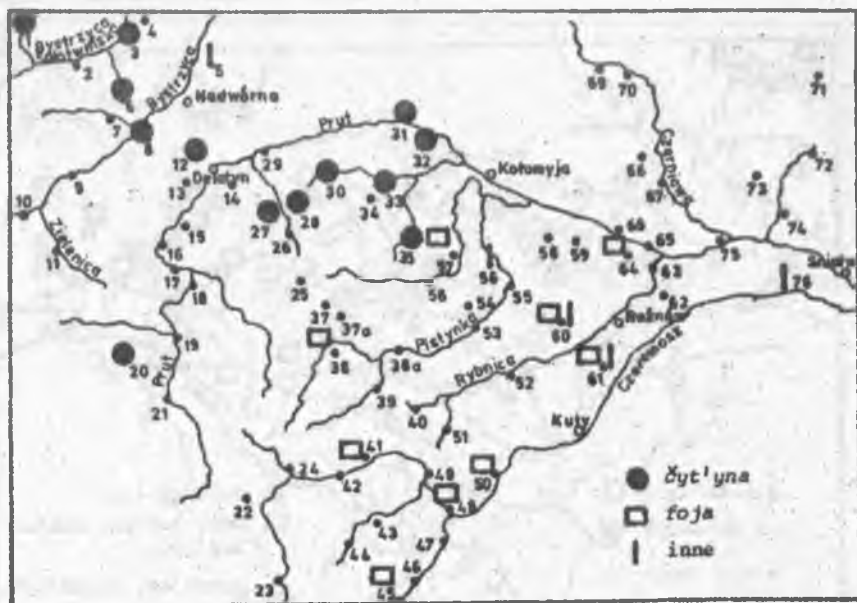
Mapa VIII. 'Szmata do garnków'

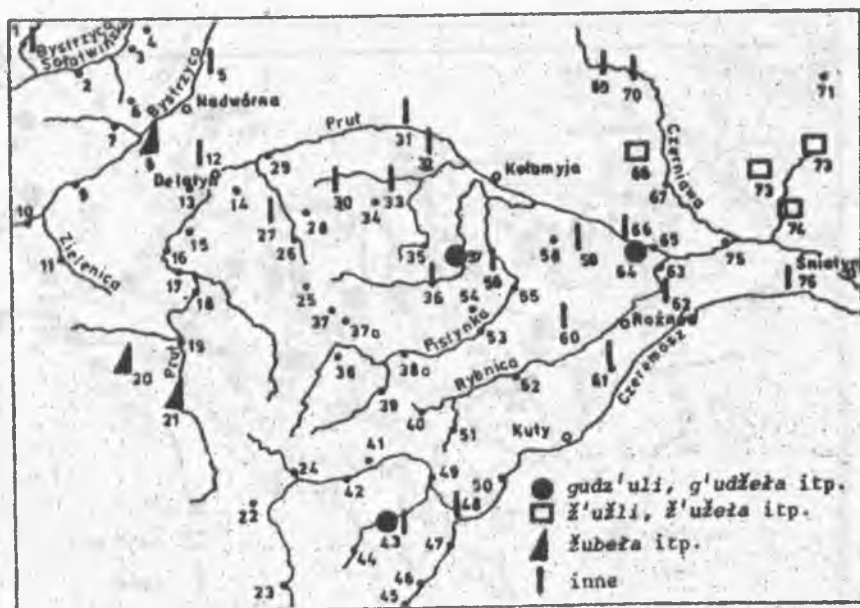
Mapa IX. 'Żołądek świni'

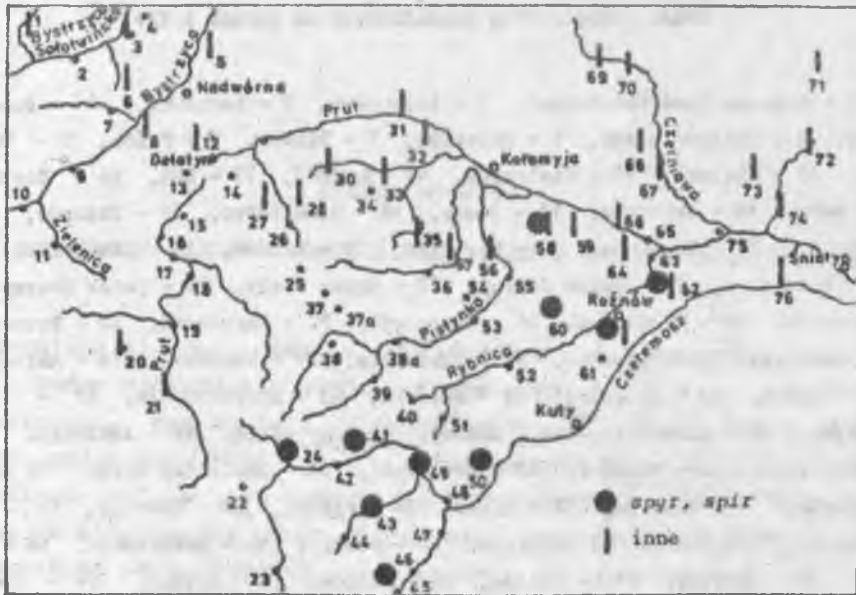
Mapa X. 'Serwatka'

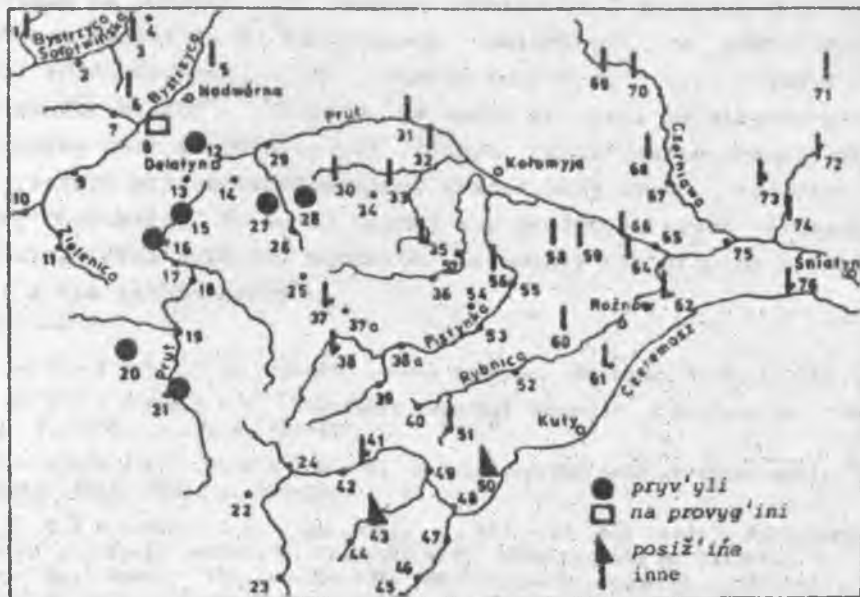
Mapa XI. 'Szpilki na drzewach'

Mapa XII. 'Żuk'

Mapa XIII. 'Astma'

Mapa XIV. 'Odwiedzenie zwłok zmarłego'

WYKAZ MIEJSCOWOŚCI ZAZNACZONYCH NA MAPACH I-XIV

1 - Kosmacz (nad Sołotwina), 2 - Sołotwina, 3 - Lachowce, 4 - Bohorodczany, 5 - Tyśmieniczany, 6 - Mołotków, 7 - Bitków, 8 - Pniów, 9 - Pasieczna, 10 - Zielona, 11 - Zielenica, 12 - Łojowa, 13 - Łuh, 14 - Zarzeczce, 15 - Dora, 16 - Jaremcza, 17 - Jamna, 18 - Mikuliczyn, 19 - Tatarów, 20 - Jabłonica, 21 - Worochta, 22 - Bystrzec, 23 - Zełene, 24 - Żabie Ilcia, 25 - Bania-Berezow, 26 - Oslaw Czarny, 27 - Oslaw Biały, 28 - Potok Czarny, 29 - Dobrotów, 30 - Młodiatyn, 31 - Tłumaczyk, 32 - Kniaźdwór, 33 - Peczeniżyn, 34 - Markówka, 35 - Kluczów, 36 - Jabłonica, 37 - Tekucza, 37a - Akreszory, 38 - Kosmacz, 39 - Brustury, 40 - Rzecza, 41 - Krzyworównia, 42 - Żabie Słupiejka, 43 - Krasnołża, 44 - Hołowy, 45 - Hryniawa, 46 - Jabłonica (nad Czeremoszem), 47 - Polanki, 48 - Uścieryki, 49 - Jasieniów Córny, 50 - Białołobezka, 51 - Jaworów, 52 - Kosów, 53 - Pistyń, 54 - Utoropy, 55 - Mykietyńce, 56 - Iapas, 57 - Myszyn, 58 - Pilipy, 59 - Dobesławce, 60 - Chomczyn, 61 - Kobaki, 61a - Rożnów, 62 - Dżurów, 63 - Ilińce, 64 - Trójca, 65 - Zabłotów, 66 - Chlebiczyn Polny, 67 - Balińce, 68 - Gwoździec, 69 - Dżurków, 70 - Rosochacz, 71 - Jasieniów Polny, 72 - Podwysoka, 73 - Zadubrowce, 74 - Bełetuja, 75 - Wołczkowce, 76 - Żalucze